

Santos profilácticos e curativos de diferentes doenzas do gando na provincia lucense

JOSÉ MANUEL BLANCO PRADO*

Sumario

Neste artigo distingo dúas partes:

Na primeira fago alusión a aqueles santos avogosos do gando doméstico como San Antón Abade, San Antón de Padua, San Cidre, San Cosme e San Damián, San Adriano etc.; a súa influencia queda reflitida en rituais ligados coa bendición do gando e noutras promesas.

Na segunda analizo unha serie de símbolos profilácticos que teñen como finalidade afastar as influencias maléficas da facenda. Así fago mención a unha serie de símbolos naturais, relacionados coa auga, co lume e coa terra; ademais aludo a un conxunto de obxectos relixiosos, como escritos e estampas, e tamén, a outros que están ligados ao sagrado como os exvotos de cera.

Abstract

In this article I distinguish two parts:

In the first part I make reference to those saints advocates on domestic livestock, such as St. Anton Abade, St. Anton de Padua, St. Cidre, St. Cosme, St. Damian and St. Adrian etc.; its influence is reflected in rituals connected with the blessing of livestock and other promises.

In the second part I analyze some of the prophylactic symbols which aim to ward off evil influences from the farm. So I make mention of a serial of natural symbols which are related, water, fire and earth. Besides I refer to a set of religious objects such as written papers and prints, and also to other things which are linked to the sacred area such as votive wax.

Dende sempre, no medio rural viviuse nunha forte dependencia dos animais, da auga, da terra, etc. Polo tanto, non resulta estraño apreciarmos como as persoas que viven neste medio tentan buscar unha resposta na relixión, cando algún destes elementos sofre unha alteración de índole negativa.

Esta relixiosidade baséase en boa medida nun mutuo intercambio de favores materiais, a saber, protección, boas colleitas, saúde etc., a cambio dunha serie de rituais e ofrendas, que poden levarse a cabo no intre do pedimento ou logo de ser concedida.

Este traballo pretende ser unha resposta a esta actitude que, aínda no momento actual, realiza o campesiño lucense. Isto motiva que analicemos unha serie de contidos ligados con todo aquilo que contribue dalgunha maneira á profilaxe e sandación de todo tipo de males vencellados ao gando desta provincia.

I. ENTIDADES SAGRADAS PROTECTORAS E SANDADORAS DO GANDO

Na provincia lucense encontramos diferentes divindades vencelladas a igrexas parroquiais e santuarios que levan a cabo o seu poder benefactor e curativo sobre un bo número de doenzas animais.

* **José Manuel Blanco Prado** é doutor en Historia pola Univ. de Santiago de Compostela. Publicou os libros: *Romaxes da Terra Chá*; *Religiosidad popular en el municipio de Begonte*, e tamén, *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*. É coautor das obras: *Cruces e Cruceiros do concello de Begonte*; *Begonte: Pasado e Presente*, e *Tempos de Festa en Galicia*. É autor de numerosos traballos de antropoloxía cultural, etnografía e historia en revistas especializadas.

As máis importantes son:

O San Antón Abade, que conmemora a súa festividade o 17 de xaneiro, e o San Antón de Padua, que a celebra o 13 de xuño.

A coincidencia de nome entre ámbolos dous santos deu lugar a que, malia a distancia no tempo, – San Antón Abade (séculos III e IV d.d.C.) e San Antón de Padua (séculos XII e XIII d.d. C.) – houbera unha mestura entre ambos, que propiciou que algunhas actitudes do San Antón Abade fosen atribuídas tamén ao San Antón de Padua, como é o caso do costume do «porco do San Antón», atribuído en moitos lugares a San Antón de Padua. Este costume, que aínda se leva a cabo en Espasante (Ortigueira) (A Coruña), consiste en que os ramistas da festa do próximo ano mercan un cocho que será alimentado pola comunidade susodita ata os meses de marzo ou abril, intre no que se vende a un prezo estipulado, empregándose o seu importe na festa adicada o 13 de xullo a San Antón de Padua¹. Segundo José Luís Ponga este costume celebrouse en Mayorga de Campos (Valladolid), en San Román de Hornija (Valladolid), e na Comarca de los Oteros (León)²

A interferencia de actitudes dámbolos dous santos a expresa Vicente Risco do seguinte xeito: «*Tamén hai trabucamento entre San Antón Abade e San Antón de Padua. A xente di que o San Antón verdadeiro é o dazaseite de xaneiro, e o San Antón mintirán o día trece de San Xoán, mailo certo é que o portugués herdou do exipcio o ser abogoso dos porcos e do gando, que lle levan a bendicir o mesmo ó aun máis que ó outro*»³.

Devota ofrecendo un exvoto de cera animal ao San Antón da Rigueira (Xove).

Noutroira a festividade do San Antón Abade celebrábase en tódalas freguesías da provincia lucense o 17 de xaneiro. Os rituais básicos baseábanse nunha misa solemne; nunha ofrenda en especie, consistente dun xeito preferente en partes do cocho; e, como remate, «nunha poxa» dos produtos ofrecidos. Esta ofrenda en especie tiña e segue tendo un gran valor simbólico na subasta xa que, ao estar en contacto co sagrado, quedaba impregnada de sacralidade, de aí que os devotos ao San Antón Abade amosasen un gran interese en mercala.

O dezasete de Xaneiro se celebra na cidade de Lugo a festividade do San Antón Abade, máis coñecido como «San Antón lacoeiro». Os actos relixiosos son organizados na igrexa da Soidade pola Orde seglar franciscana. Nese recinto sacro un monxe franciscano oficia unha misa ás oito da tarde á que asisten bastantes devotos, algúns deles con animais de compañía: cans, gatos, páxaros..., que van a ser bendecidos individualmente polo monxe franciscano ao rematar a función relixiosa. Logo, o viceministro da Orde seglar - **Ubaldo Urbano**- «impón a imaxe do Santo» aos devotos que o estiman axeitado. A pregaría que usa, mentres cunha imaxe pequena do Santo fai o sinal da cruz por riba da cabeza do devoto, é a seguinte: «*Por intercesión de San Antonio Abad /, el Señor te bendiga / . En el nombre del Padre / del Hijo y del Espíritu Santo. Amén*»/. Paralelamente a estes actos a «Asociación Protectora de animais», organiza no interior da Praza de Abastos, ou no Palco da música da praza de España «un novo ritual de bendición de animais de compañía a cargo do mesmo monxe e, logo, leva a cabo «unha poxa» de diferentes produtos alimenticios doados por algunhas empresas comerciais da cidade. Tamén o mesmo día, o comendador da Orde Mercedaria en Sarria (Lugo), Ricardo Sanlés Olivares, realiza no mosteiro da Madalena, sito nesta vila, o ritual da bendición dos

animais domésticos: cans, patos, páxaros, ños etc. Acoden un bo número de devotos, que participan dunha rifa para acadar «o porquiño do San Antón».

Entre algúns lugares de culto a ámbolos dous santos distinguimos os seguintes:

O San Antón de Vilabexe (As Nogais); festividade: o 17 de xaneiro e o 13 de xuño. O San Antón de Corvelle (A Pastoriza). O San Antón de Denune (Felmil) (Begonte); festividade: o domingo máis próximo ao 13 de xuño. O San Antón do Padornelo (Pedrafita); festividade: o 13 de xuño. O San Antón de Cortapezas (Portomarín); festividade: o 17 de xaneiro. O San Antón de Hospital (Quiroga); festividade: o sábado posterior ao 17 de xaneiro. O San Antón de Caspedro (Quiroga); festividade: o 17 de xaneiro. O San Antón da Cubela (Torbeo) (Ribas de Sil); festividade: o 17 de xaneiro. O San Antón de Trabada; festividade: o 13 de xuño. O San Antón da Rigueira (Xove); festividade: o 13 de xuño. O San Antón de Abeledo (Abadín); festividade: o 13 de xuño. O San Antón da Xestosa (Muras); festividade: o sábado e domingo non posteriores ao 13 de xuño etc.

Devota bicando o manto do San Antón da Xestosa (Muras).

Preto da capela de San Antón da Xestosa encontramos un libro metalizado, colocado por riba dunha pena de cantería. Nel, aparece un romance adicado ao San Antón da Xestosa, realizado por **José María Núñez** o 13-6-2000. Dí o seguinte:

*A S. Antón da Xestosa / anxo, patrón, vixía./
Nesta parroquia nosa / alumas y eres guía./
Non te esquezas de nós./ Tampouco das colleitas ./
Os gandos serán bós./ Non haberá desfeitas/.*

O San Cidre de Paradela.

No lado esquerdo do devandito libro figura en partitura a muíñeira de San Antonio da Xestosa coa seguinte inscrición:

Honoris causa Antonio Pereira. 3-6-97. Xosé Lois Foxo.

Ademais do San Antón, na súa dobre variante, hai outros santos avogosos de doenzas de animais, como o San Cosme e o San Damián de Galgao (Abadín); do Cadramón (O Valadouro); de Bretoña (A Pastoriza) etc. O San Bento de Palermo (Carballo) (Friol); de Valdomar (Begonte); de Francos (Outeiro de Rei) etc. O San Vitorio de Damil (Begonte); de Baralla; de Súa (Poboa de Brollón) etc. O San Bernabé de Martín (Baleira); de Queizán (O Corgo); de Paradavella (Fonsagrada), de Meilán (Riotorto), etc. O San Urbano (Goá) (Cospeito). O San Wuintila (Carballedo). O San Cidre de Seixosmil (Meira); de Saldaxe (A Pastoriza); da Milagrosa (Lugo), de Paradela; de Sarria⁴...

Tamén encontramos algunhas advocacións de Cristo, como os Eccehomos de Arcos (Outeiro de Rei) e o de Cadoalla (Becerreá).

Finalmente, hai algunhas advocacións marianas, como a Nosa Señora do Leite (Sambreixo) (Palas de Rei); a Virxe do Faro (Requeixo) (Chantada); a Virxe do Ermo (Carlín) (Friol); a Nosa Señora dos Remedios (Oirán) (Mondoñedo); a Nosa Señora de Penarredonda (Paradela); a Virxe do Cebreiro...

II. SANTUARIOS VINCULADOS Á PREVENCIÓN E CURACIÓN DO GANDO

A devoción popular tenta buscar unhas relacións simples co divino, directas e rendibles. Isto motiva o seu contacto coa plástica simbólica en contraposición ao abstracto. Polo tanto, as expresións relixioso-populares son a manifestación da emotividade persoal e responden ao desexo e á necesidade da intimidade co ser sagrado.

Este tipo de devoción implica a miúdo unha actitude antiintelectualista e, súa vez a creación doutras linguaxes máis achegadas ao seu mundo e á súa mentalidade⁵.

Por outra banda, os devotos nas súas relacións co sagrado adoptan unha postura utilitarista, de tal xeito que a procura dunha serie de prestacións perante o divino segue a ser un dos trazos básicos da relixiosidade popular. De aí que non resulte estraño facer mención dos santuarios como un dos xeitos básicos de proxección deste tipo de relixiosidade.

Estes recintos de veneración quedan claramente reflectidos nunha capela, ermida ou igrexa parroquial aos que adoitan acudir devotos pertencentes a diversas comunidades parroquiais, coa intención de pregar da entidade sagrada a concesión dunha serie de peticións de índole material:

- a. Que os animais e persoas recuperen a saúde.
- b. Que as terras teñan boas colleitas.
- c. Que a casa esté ben protexida de influencias de carácter negativo.

Ademais, é mester aludir a outro tipo de rogacións de carácter puramente espiritual.

Polo tanto, estes espazos sagrados caracterízanse preferentemente pola devoción da xente e non por uns trazos artísticos e históricos inherentes ao edificio ou institución⁶. Deste xeito, cando as súas imaxes de devoción foron amosando un carácter propiciatorio ante diferentes rogos, foi o intre no que os santuarios adquiriron unha devoción popular:

Na actualidade, a perda de calquera animal, ligado dun xeito preferente co gando equino e vacún, segue sendo aínda un importante revés para a economía do campesino. Polo tanto, non resulta estraño apreciar como os labregos no intre actual seguen acudindo á Virxe e a outras entidades sacras, como intermediarios ou mediadores perante Deus, para acadar por medio da súa intercesión a curación da doenza. Sen embargo, ás veces da a sensación que estes mediadores teñen un poder primario, é dicir autónomo e autosuficiente para outorgar aquilo que se lles pide.

Ritual de «poñer o Santo»
(Arcos - Outeiro de Rei).

Por outra banda, as peticións ás diferentes deidades reproduce dun xeito claro o sistema social vixente, no que polo xeral se moven as relacións humanas en canto ao sentido de reciprocidade pragmática e na actuación de intermediarios que teñen como obxectivo primordial acceder a certas metas a cambio dunha posterior prestación cando chegue o intre axeitado. En consecuencia, mantense a idea do cumprimento xusto e proporcionado entre as partes dentro do estricto sentido xurídico que se lles concede ás transaccións do tipo «do ut des» («concedo para que me concedas»)⁷.

Este principio básico das interaccións sociais queda tamén reflectido nun importante número de santuarios galegos. Un deles é o santuario de San Antonio de Agualada (Coristanco) (A Coruña), onde o trece de xuño se leva

a cabo unha concentración de animais no adro do santuario pedindo os seus donos a bendición do gando⁸.

Polo que respecta á provincia lucense podemos aludir a unha serie de santuarios que teñen como un dos seus obxectivos primordiais a prevención e curación de doenzas de tipo animal. Así, podemos distinguir, entre outros, os seguintes:

O San Antón da Xestosa (Muras) e o da Rigueira (Xove). O San Cosme de Galgao (Abadín), o de Bretoña (A Pastoriza) e o do Cadramón (O Valadouro). O San Bernabé de Martín (Baleira), o de Castrillón (O Corgo), e o de Meilán (Riotorto). O Eccehomo de Arcos (Outeiro de Rei) e o de Cadoalla (Becerreá). O San Adriano de Lourenzá, de Goiriz (Vilalba) e de Pacios (Begonte). O San Bento Negro de Valdomar (Begonte) e de Carballo (Friol). O San Pedro Fiz de Vilarmide (A Pontenova). O da Nosa Señora da Leite (Sambreixo) (Palas de Rei). O San Alberte (San Breixo) (Guitiriz). O San Estevo da Balsa (Vilapedre) (Vilalba). O San Vitorio de Baralla, de Súa (A Poboa de Brollón) e de Damil (Begonte). A Nosa Sra. do Faro (Requeixo) (Chantada), a Virxe do Ermo (Carlín) (Friol), a Nosa Señora dos Remedios (Oirán) (Mondoñedo), a Nosa Señora de Penarredonda (Paradela), a Nosa Señora do Leite (Sambreixo) (Palas de Rei), ... etc.⁹

Nestes santuarios empréganse unha serie de rituais, dos que vou a reflectir aqueles, que teñen máis sonda de cara aos romeiros, que adoitan vir case tódolos anos e, tamén, daqueles que aínda non habendo acadido teñen referencias claras do que ocorre nos mesmos.

Pois ben, os romeiros ao chegaren a algúns destes espazos sagrados recén nomeados adoitan efectuar unha serie de cerimoniais ou rituais. Uns, acordes coa liturxia oficialista, como oír unha misa; participar na procesión; entregar esmola en metálico; confesar; comulgar etc. Outros, máis propios da devoción popular como «poñer o santo»; realizar o ritual de circunvalación ao redor do santuario; tocar o manto da entidade sagrada respectiva; nalgúns realizar ofrendas de exvotos de cera, que simbolizan ao animal atendido; levar a cabo o ritual da bendición do gando; tamen, levar auga da fonte da entidade sacra, así como outros obxectos ligados á mesma. Finalmente, nuns poucos, realizar «a poxa» de certos produtos levados como ofrenda á divindade.

Estes rituais, que posibilitan o contacto entre o mundo cotiá e o relixioso, son acto de tipo comunitario que se levan a cabo en espazos comúns festivos e sagrados onde acoden fregueses de comunidades parroquiais máis ou menos lonxanas segundo o poder benefactor da respectiva deidade¹⁰.

Por outra banda, unha das prácticas ritualísticas máis relevantes no mundo animal é, como xa vimos, o da bendición dos animais domésticos, que no ámbito rural refírese case sempre ao gando equino e vacún.

1. O RITUAL DA BENDICIÓN DO GANDO

En varios santuarios da provincia lucense preferentemente os ofrecidos ao San Antón, San Cosme, San Bento e San Adriano, celebrábanse, na véspera da festividade do santo, unha serie de rituais que ían destinados á cura e protección dos animais. Nese día, abondos campesiños, que vivían no ámbito de influencia do santuario, acudían con cadansúas reses para cumprir coas seguintes cerimoniais:

Ritual de bendición do gando no Cadramón (O Valadouro).

1ª. Ao chegar ao santuario, levaban a cabo o ritual de circunvalación, consistente en percorrer cos animais o perímetro do recinto sacro unha ou máis veces.

2ª. Logo oían unha misa e ao seu remate participaban no ritual da bendición dos animais, que realizaba o crego encargado do santuario, usando a pregaria do Ritual romano «*Benedictio animalium peste vel alio morbo laborantium*»¹¹ que di o seguinte:

Adjutórium nostrum in nómine Domini./ Qui fecit caelum et terram./ Dómine, nos secúndum peccáta nostra fácias nobis./ Neque, secúndum iniquitátes nostras retribuas nobis./ Hómines et juménta salvábis, Dómine./ Quemádmódum multiplicasti misericordiam tuam, Deus./ Aperis tu manum tuam./ Et imples omne ánimál benedictione./ Dómine, exáudi orationem meam./ Et clamor meus ad te véniat./ Dóminus vobiscum./ R) Et cum spírítu tuo./

Orémus

Deus, qui labóribus hóminum étiam de mutis animálibus solátia subrogásti; súpplíces te rogámus; ut, sine quibus non álitur húmána conditio, nostris fácias, úsibus non perire. Per Christum Dóminum nostrum. R) Amén.

Orémus

Misericórdiam tuam, Dómine, súpplíces exorámus: ut haec animália, quae gravi infirmitáte vexántur, in nómine tuo, atque tuae benedictiónis virtúte sanéntur. Exstinguátur in eis omnis diabólica potéstas; et ne ultérius aegrótent, tu eis, Dómine, sis defensio vitae et remédiúm sanitátis. Per dóminum nostrum Jesum Christum filium tuum: Qui tecum vivit et regnat in unitáte Spiritus Sancti Deus, per ómnia saecula saeculorum R) Amén.

Orémus

Avérte, quaesumus, Dómine, a fidélibus tuis cuncta propítius flagélla: et morbórum in animália saeviéntium depélle perniciem; ut, quos mérito plectis, fóveas tua miseratióne corréctos. Per Christum Dóminum nostrum. R) Amén.

Tradución ao galego¹².

Axúdanos no nome do Señor./ Que fixo o ceo e a terra./ Señor, non nos xulgues segundo os nosos pecados./ Nin nos retribuás segundo as nosas iniquidades./ Ós homes e ós animais sálvanos, Señor./ Así como multiplicáche-la túa misericordia, Deus / Abres ti a túa man / e levas a todo animal a bendición./ Señor, escoita a miña pregaria e chegue a ti o meu clamor / O Señor estea convosco / E co teu espírito

Preguemos

Deus, que aliviáche-los traballos dos homes coa axuda de moitos animais, pregámosche humildemente que fagas que non perezan estes que coa súa axuda favorecen a condición humana. Por Cristo o Noso Señor. Amén.

Preguemos

Humildemente suplicamos da túa misericordia, Señor, que estes animais gravemente doentes sanden polo teu nome e en virtude desta bendición +. Que desapareza neles todo poder diabólico, e para que non volvan enfermar, se ti, Señor defensa da súa vida e remedio da súa saúde. Polo noso Señor Xesucristo, teu Fillo, que contigo vive e reina na unidade do Espírito Santo e é Deus polos séculos dos séculos. Amén.

Esta pregaria reflicte a orixe diabólica da doenza e a invocación que se fai a Deus pai e a Deus fillo para acadar a saúde.

Contra o 5 de Outono, festividade do San Froilán, celebrábase unha procesión en Ferreiros de Balboa (Becerreá), na que o santo levaba a cabo unha bendición do gando. Debido ao mal tempo a procesión suspendeuse, e nos tempos actuais adoitan sacar ao

santo na procesión que se celebra o 15 de Agosto, acompañando á Virxe¹³.

No santuario do San Alberte (San Breixo) (Guritiz), a principios da década dos noventa do século pasado, aínda contábase coa presenza física de animais de raza cabalar, malia que xa non se empregaba o ritual de bendición.

No último lustro do século pasado, os fregueses da parroquia do Cadramón (O Valadouro) adoitaban traer dunhas 40 a 50 reses, de gando cabalar, caprino e vacún preferentemente ao santuario do San Cosme (O Cadramón) (O Valadouro), onde o párroco da freguesía impartía a bendición ao gando denantes de oficiar a misa solemne¹⁴.

Hoxe non pasan de dez as reses que os devotos traen para ser bendicidas. O ritual de bendición do gando consta das seguintes fases:

1ª. Emprego da fórmula sagrada: «*En el nombre del Padre, del Hijo y del E. Santo. Amén*»

2ª. Cántico relixioso.

3ª. Pequena explicación sobre o significado da bendición dos animais.

4ª. Lectura e comentario breve sobre un aspecto do Xénese.

5ª. Preces de invocación e louvanza ao Señor.

6ª. Pregaria da bendición dos animais, segundo a normativa oficial da igrexa.

7ª. Bendición dos animais con auga bendita.

Por outra banda, no santuario do San Antón da Rigueira (Xove), o párroco segue levando a cabo a bendición do gando os días doce de xuño e o segundo sábado de xullo ao remataren a misa do mediodía. Iníciase este ritual coa saída en procesión da cruz parroquial, dos fieis, da imaxe de Santo Antón e do crego da comunidade. Ó chegaren á altura do pórtico, os portadores da imaxe do santo detéñense e o crego adiantase uns metros ata se colocar fronte ó gando cabalar e aos seus donos. A continuación, cun hisopo bendice ao gando e reza a seguinte pregaria:

Oh Dios, autor y dador de todos los bienes que has hecho. Que también los animales sirvan de ayuda al hombre en sus necesidades y en trabajo. Te pedimos, por intercesión de San Antonio, que utilicemos debidamente estos seres, necesarios para nuestra subsistencia. Por Jesucristo, Nuestro Señor. Amén.

Por outra banda, tanto nas casas da comunidade parroquial, como nas dos devotos do santo, cando se perde algún obxecto, ou se extravía ou enferma algún animal da facenda, adoitan recitar o ensalmo do santo tres veces, sen se equivocar. Este, empregado en moitas comunidades devotas do Santo, amosa a mesma reiteración tripla da estrofa de «*El mar sosiega su ira...*»¹⁵

Ritual da bendición do gando na Rigueira (Xove).

Devotas oíndo misa con exvotos de cera como ofrenda (A Rigueira, Xove).

*V. Si buscas milagros, mira / Muerte y error desterrados,
Miseria y demonio huidos, / Leprosos y enfermos sanos.
R. El mar sosiega su ira, / Redímense encarcelados,
Miembros y bienes perdidos / Recobran mozos y ancianos.
V. El peligro se retira / Los pobres van remediados,
Cuéntelo los socorridos. / Digánlo los Paduanos.
R. El mar sosiega su ira...
V. Gloria al Padre, gloria al Hijo
Gloria al Espíritu Santo.
R. El mar sosiega su ira...
V. Ruega a Cristo por nosotros,
Antonio divino y santo.
R. Para que dignos así
De sus promesas seamos. Amén*

Tamén adoita recitarse a seguinte oración, que xurdiu na propia comunidade da Rigueira.¹⁶

*S. Antonio venturoso,
seguidor de Xesucristo,
fúches sempre pobre e humilde
e dos máis pequenos amigo.*

*Nas dificultades diarias
fortalece os nosos esforzos,
fai medra-la esperanza
e a colaboración entre todos.*

*Axúdanos cada día,
nas labouras do campo.
Danos abundantes colleitas,
e protexe o noso gando.*

*Amparo dos máis pobres,
compañeiro dos que sofren,
bendice a toda a xente
dende a Rigueira de Xove.*

O día 24 de maio celébrase en Oirán (Mondoñedo) a festividade da Virxe dos Milagres. Un dos rituais característicos é o da «bendición dos animais» –gando equino e vacún-, que se celebra as 10, 30 da mañá no adro da igrexa. O párroco cun hisopo bendice aos animais, mentres recita a seguinte oración:

Oh Dios, que todo lo hiciste con sabiduría, y que después de crear al hombre a tu imagen, le diste con tu bendición el dominio sobre todos los animales. Extiende tu mano con benevolencia y concédenos que estos animales nos sirvan de ayuda y nosotros, tus servidores, ayudados con los bienes presentes busquemos con más confianza los frutos. Por Jesucristo Nuestro Señor. Amén.

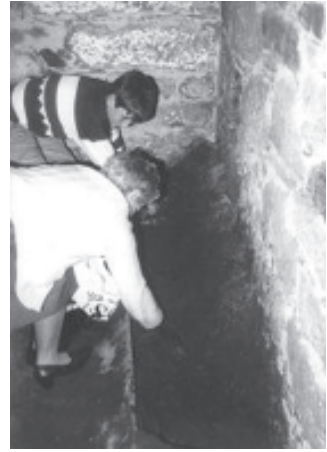
Así mesmo, na parroquia do San Adriano (Lourenzá), conmemórase o 16 de Xuño a festa do Santo Patrón. Dende primeiras horas da mañá acoden devotos de toda a comarca por mor de doenzas, tanto humanas como animais. Ao chegaren ao santuario oen unha misa e, logo, denantes do mediodía, participan na procesión que vai ata un cruceiro, situado nun pequeno outeiro. Alí, o párroco da comunidade reza un rosario cos devotos e fregueses que o acompañan, e leva a cabo unha bendición simbólica do gando. Algúns fregueses aínda seguen levando actualmente cabalos.

A bendición do gando era un ritual moi usual en bastantes santuarios da provincia de Lugo debido a que nos medios rurais se vivía nunha forte dependencia da terra, dos animais, da auga etc. Polo tanto as persoas que vivían nestes medios tentaban buscar

resposta na fe e na relixión, cando algún destes elementos sufría algunha alteración de signo negativo.

III. SÍMBOLOS PROFILÁCTICOS DO GANDO DOMÉSTICO

Dende sempre o ser humano conscente da súa finitude veuse obrigado a usar símbolos protectores na súa dobre variante de amuletos e talismans, para procurar os alimentos; acadar a saúde; e buscar solucións aos problemas de índole familiar e social. Aínda que ámbos os dous úsanse como sinónimos e, polo tanto, empréganse indistintamente, sen embargo dende unha óptica teórica amosan algunha diferenza. Así, segundo *Calros Solla*, o amuleto foi escolleito polo ser humano do medio natural, atribuíndolle a propiedade de presevar ao ser posuidor da doenza e de infortunios; pola contra o talismán foi elaborado polo ser humano utilizando materiais e rituais diversos, asignándolle a virtude de propiciar a fortuna, a saúde e a prosperidade do seu detentor. Finalmente, as pedras da fartura son amuletos de natureza pétreo aos que o ser humano lles atribuiu a propiedade de alonxar a escaseza e garantir a abastanza; en definitiva que houbera comida⁷.

Ritual da terra no San Alberte (San Breixo, Guitiriz).

No ámbito da relixiosidade popular o uso e utilización dos diferentes elementos naturais – auga, lume, e terra- así como de obxectos ligados en maior ou menor medida co sagrado foi algo constante. Estes elementos tiveron unha grande incidencia e proxección de cara á protección e sandación do gando bovino, caprino, equino e ovino.

1. SÍMBOLOS NATURALS

1.1. AUGA

1.1.1. A auga das fontes santas

No Santuario do San Alberte (San Breixo) (Guitiriz) algúns devotos levan en botellas auga da «fonte do Santo» para botala nas hortas e estabulos cunha dobre finalidade: acadar boas colleitas e previr doenzas de animais¹⁸.

No Santuario do San Bento de Palermo (Baldomar) (Begonte) aínda hai romeiros que levan en botellas auga da «fonte do Santo» para as súas casas cunha finalidade profiláctica e benéfica de todo o que abrangue a facenda¹⁹.

1.1.2. A auga do Sábado Santo

O Sábado Santo durante a Vixilia Pascoal, os párrocos, que dirixen as diferentes freguesías lucenses, bendicen a auga, que se encontra depositada normalmente nun ou máis recipientes. Ao rematar o acto litúrxico, un bo número de fregueses de cada comunidade leva para cadansúa casa a auga bendita, usándoa de diferentes xeitos: para a administración dos Santos Óleos, cando sexa preciso; como símbolo protector da casa, campos e cortes do gando de cara a aqueles axentes externos á comunidade, que poidan producir diferentes alteracións de signo negativo.

Esta práctica ritual segue utilizándose na meirande parte das comunidades parroquiais galegas. «Nenos e mulleres acoden á eirexa por recoller unha pouca de auga que gardan en pías de auga bendita pra barrufar co ela, casas, campos e cortes co fin de alexar maleficios...»²⁰. Pola súa parte, *Lisón Tolosana* manifesta «*que en muchas aldeas, el día en que el párroco bendice el agua -casi siempre en Sábado Santo-van las mujeres a la iglesia con recipientes que llenan y guardan en casa. Los usos y fines de la misma son múltiples.*»²¹. Así mesmo, «a botella de auga bendita o día de Sábado Santo traése para a casa, onde se garda e serve para bendecir e purificar a casa, a xente, as cortes, e aos animais...»²².

A auga bendita é un poder benéfico que se emprega para preservar á comunidade parroquial daqueles axentes negativos -climatoloxía adversa, entes maléficos- que poden alterar a súa orde. Equilibra os antagonismos e envexas locais reinstalando a orde moral na comunidade parroquial.

O Lume, como elemento profiláctico.

1.2. O LUME

Na véspera do San Xoán veciños dalgunhas parroquias da Chaira colocan nas ventás, e portas das casas «milicroques» (estalotes) como medida profiláctica e preventiva ante calquera axente maléfico, que puidese alterar a facenda. Tamén, pola mañá cedo do día 24 de Xuño (festividade do San Xoán) facíase pasar aos animais domésticos: cabras, eguas, ovellas, vacas e xatos por riba das cinzas da fogueira, feita na noite anterior, como medida profiláctica da cabana animal. Este ritual faise extensivo a outras comunidades da provincia lucense e de Galiza en xeral.

1.3. A TERRA

1.3.1. A terra do San Alberte (San Breixo, Guitiriz)

No interior do santuario do San Alberte (San Breixo) (Guitiriz) había ata hai uns cinco anos unha pequena cavidade de forma rectangular e pouca fonda, emprazada na parte inferior do muro dereito. Esta, días antes da festividade, éncíase de terra, que era bendicida polo crego encargado do santuario. Algúns devotos collían terra desa cavidade e levábana canda eles en bolsas para as súas casas, onde a botaban en terras de labranza, cortes e cortellos, coa finalidade de que os animais non sufriran ningún dano e que as terras desen boas colleitas²³. Un ritual con certas semellanzas ao descrito tiña lugar no santuario de Santa Mariña de Coucieiro (Muxía) (A Coruña), onde os devotos levaban para as súas casas terra recollida nos arredores do santuario que se empregaba logo nos estábulos cunha finalidade protectora²⁴.

1.3.2. Os ramallos de teixo de Conforto (A Pontenova)

O día 8 de setembro, festividade da Virxe de Conforto (A Pontenova), hai devotos que traen para as súas casas uns ramallos de teixo, daqueles que se atopan no adro da igrexa parroquial, e conservanos ata que se deterioran como prevención de todo aquilo, que abrangue a facenda: terras, animais, e humanos²⁵.

Preto do santuario do San Estevo en San Cosme (Barreiros) hai unha fraga, que leva o nome do santo, na que algúns romeiros o día da festividade – o primeiro fin de semana do mes de xullo- cortaban varas das árbores, que alí se atopaban, e levábanas para as súas casas, usándoas preferentemente co gando vacún. Actualmente aínda hai mostras deste ritual, que presenta certo paralelismo co dos santuarios ofrecidos ao San Xurxo, onde os devotos pasan pola imaxe do santo unhas varas parecidas ás que utilizan para conducir o gando²⁶.

As ramas de teixo do santuario de Conforto (A Pontenova) protexen a facenda familiar.

1.3.3. As espadanas

A espadana é una planta vivaz dun a dous metros de altura, talo arbustivo e follas lineares, chás, que sobrepasan ó talo. A mosca espigas, contiguas ou apenas espaciadas. A espiga é cilíndrica, de dous a tres cm. de diámetro, de cor pardo escura, e o estigma lanceolado-espátulado. Florece entre xuño e agosto e se cría en zonas do litoral, en cañaverais de ríos ou lagoas²⁷.

O uso de espadanas aínda é común nalgúns comunidades galegas «Pro paso da procesión enfeitaban as rúas. O costume actual de botar no camiño da procesión fiuncho, espadanas, follas e frores, era empregado xa entón, e antes con seguranza...»²⁸.

Antano, tanto na celebración do Corpus como doutras festividadeas, poñíanse polos adros das igrexas da provincia espadanas e outros vexetais, que quedaban sacralizados ao paso das diferentes entidades sagradas. Isto motivaba que algúns fregueses, ao rematar a procesión, adoitaban levar para as súas casas algunhas espadanas. Estas colocábanse nalgún lugar das casas e dependencias anexas como cortes, estábuloas, cunha finalidade protectora ante todo aquilo, que puidese causar algún dano á facenda familiar. Este ritual seguíase utilizando ata hai ben pouco tempo nalgúns freguesías dos concellos de Begonte, Outeiro de Rei, Friol, Portomarín, con motivo da conmemoración do Corpus.

O Milicroque, símbolo protector da facenda.

1.3.4. As cruces de loureiro

Antano, o Venres Santo, día no que se venera á Santa Cruz, bastantes fregueses de moitas comunidades da provincia e doutras veciñas, construían cruces con loureiro bendito o Domingo de Ramos. Logo, o tres de maio, día de exaltación da Santa Cruz, denantes de saír o sol adoitaban levar as cruces a aquelas fincas, que foran sementadas de trigo ou centeno.

A cruz é o símbolo que protexe as colleitas non só dunha climatoloxía adversa - como treboadas, pedrazo, xeadas, etc -, senón tamén de todos aqueles axentes maléficos, que puidesen transitar pola comunidade parroquial. Na actualidade, puiden comprobar como aínda quedan pervivencias deste ritual en diferentes parroquias dos concellos de Begonte, Friol, Guitiriz e Vilalba, non eludindo a posibilidade de que aínda poida seguir existindo noutros concellos da provincia.

Esta práctica ritual queda reflectida tamén noutras comunidades galegas. «*Los sebos de loureiros, muros vegetales que protegían la intimidad del centro doméstico, eran los que proporcionaban las ramas que se llevaban a bendecir a la iglesia el Domingo de Ramos...y que después, servían para confeccionar, el día de la Santa.Cruz, cruces para colocar en las leiras,y ante la puerta de la casa*»²⁹. Os chamados deuses da vegetación, as máis das veces están simbolizados baixo a forma de árbores. Cómpre lembrar a aciñeira sagrada de Zeus en Dodona, o loureiro de Apolo en Delfos, a oliveira silvestre de Herakles en Olimpia³⁰. Polo tanto, a fecundidade e a saúde están concentradas nas herbas e nos árbores.

Bendición simbólica dos campos.

1.3.5. O ritual da bendición dos campos

Na vila de Portomarín, remata o ciclo de maio o primeiro domingo de xullo coa celebración da Santa Isabel. Esta festa foi descrita polo profesor *Gonzalo Paz* do seguinte xeito: «*Una fiesta un tanto curiosa es la de Santa Isabel, por la tradicional costumbre de adornar las puertas y ventanas de la planta baja de las viviendas con grandes ramas de árboles, sin que hayamos podidos averiguar el origen de esta vieja costumbre, que no hemos observado en otros lugares de Galicia, y probablemente se trate de*

*la cristianización del remoto culto al árbol practicado por los celtas, ya que este día es también conocido por el de «a festa do folleto»*³¹.

No novo Portomarín esta tradición foi recuperada polo concello a mediados da década dos oitenta. O día da festividade, moi cedo, un importante número de veciños da vila vai recoller as ramas de diferentes árbores: bidueiro, ameneiro, chopo e salgueiro, coas que ornamentan as portas e ventás da planta baixa das casas, que están situadas ó longo da praza do concello e da rúa principal. Tamén colleitan fiúncho e espadanas para enfeitar o pavimento da praza e da rúa central, por onde vai pasar a procesión. Esta, logo da misa do mediodía, sae da igrexa parroquial, vai ata o remate da rúa principal e retorna ó punto de partida. A distribución dos diferentes elementos, que interveñen nela, lévase a cabo da seguinte maneira: 1º. Tres fregueses da comunidade parroquial, normalmente rapaces, portan a cruz parroquial e dous ciriais. 2º. Catro devotas da vila levan nas andas a imaxe de Santa Isabel. 3º. Como remate, o párroco da vila acompañado dun bó número de devotos, colocados sen distinción de idade e sexo. Ó final da rúa maior está colocado un pequeno altar, provisto dunha pequena imaxe de Cristo e algunhas flores, que ornamentan dito espazo. Alí o párroco leva a cabo a bendición dos campos, rezando a seguinte oración:

Deus providente / pai de todos / preocúpase garimosamente / polos seus fillos / mantenos e protexeos / bendicindo a terra / para que desa os froitos / que sustentan ó home./ Invoqué-molo / con espírito filial / dicindo: / Escoitanos Señor//... / Ti que bendice-la terra / e a enriqueces sen medida / fai que os nosos campos / coa túa bendición / produzan alimento / que precisamos /. Escoitanos Señor//..../ Ti que multiplica-lo trigo / co que nos da-lo / noso pan de cada día / e o alimento da Eucaristía / concédenos colleitas abondosas / co rocío do ceo / e a fertilidade da terra/ Escoitanos Señor//...

2. OBXECTOS RELIXIOSOS

2.1. ESTAMPAS

As estampas e outros obxectos semellantes constitúen un gran apoio para a piedade popular. Trátase de importantes recordatorios. «*Si quisieramos reconstruir la historia religiosa de un pueblo encontraríamos en las estampas, medallas y objetos de culto doméstico los principales elementos. Se trata de signos claros de religiosidad popular.*»³². Estes apoios de piedade popular exercen sobre moitos unha influencia máis fonda e duradeira que as pláticas dominicais. Isto é debido a que éstas, as máis das veces, son mal comprendidas.

Algunhas estampas ligadas á devoción popular nesta provincia, están vinculadas a santuarios, outras son propiciatorias dende antano ao culto popular. Así, distinguimos, entre outras, as seguintes: A estampa do San Cosme e San Damián, ligada ao santuario de Galgao (Abadín). A da Virxe dos Milagres, relacionada co recinto sagrado de Saavedra (Begonte). A do San Bento de Palermo, propia do espacio sagrado de Carballo (Friol). A da Nosa Señora da Leite, vinculada co santuario de Sambreixo (Palas de Rei). A do San Antón de Padua, unida ao recinto sagrado da Rigueira (Xove)...

Antano había estampas, que estaban relacionadas coa existencia de confrarías, como a da Virxe do Carmio, do Pilar, de Santa Rita, do San Roque etc.

Tamén as había que estaban asociadas á predicación de misións por parte de órdes relixiosas. É o caso dos capuchinos que fomentaban o culto a San Antón de Padua; os pasionistas, á Pasión de Cristo; os franciscanos, á San Francisco....

A meirande parte das estampas adoitan ter no anverso o símbolo relixioso ao que están adicadas, e no reverso unha pregaría á santidad correspondente. Neste punto cómpre termos en conta a do San Antón de Padua, que amosa no reverso o importante responso ao santo, que aínda é utilizado con bastante asiduidade para recuperar animais e obxectos perdidos.

2.2. OS ESCRITOS

Son uns fragmentos escritos en latín, castelán ou en ámbalas dúas lingoas, que se utilizan a nivel persoal e familiar. Cando o uso é persoal os individuos lévanos colgados do pescozo, pechados en bolsas. Pola contra, cando se empregan na facenda, adoitan pegalos no interior das casas e dependencias anexas como alpendres, cortes e estábulos cunha finalidade protectora perante axentes maléficos.

Os escritos poden ser específicos, dirixidos contra o mal de ollo, as treboadas, o demo etc, ou contra calquera tipo de mal en xeral, empregándose mesmo para a protección e curación do gando³³.

SAN BENTO DE PALERMO
QUE SE VENERA EN LA IGLESIA DE CARBALLO (FRIOL)
SU FIESTA SE CELEBRA EL 3 DE MAYO

SAN COSME DA MONTAÑA
GALGÃO - Abadín (Lugo)

No ámbito lucense empregáronse, dun xeito preferente, dous tipos de escritos:

2.2.1. Os escritos de Aranga

Trátase de escritos en castelán, que se conseguían no santuario de Aranga (A Coruña), onde o tres de maio se celebra a festividade da Santa Cruz.

Estes colocábanse no interior das casas e dependencias anexas como cortes, estábulos cunha finalidade protectora contra todo aquilo que puidese perturbar o espírito da unidade doméstica. Non se poñían pechados nunha bolsa, como os escritos de Cotá (Friol), senón que se pegaban abertos sobre unha parede, porta ou viga. Actualmente, case non se utilizan nesta provincia, apreciándose pervivencias moi escasas nalgunhas comunidades de Friol e Guitiriz.

2.2.2. Os escritos de Cotá

Reciben esta denominación xa que o encargado de vender os escritos reside en Cotá, (Friol). Estes conteñen nunha folla

impresa de 22* 26cm. unha cruz latina situada no centro da súa metade superior; e dous tipos de texto. Un en latín e castelán realizado en letra de imprenta; e outro, en castelán, feito cunha pluma ou cun bolígrafo polo encargado de manter a tradición no intre de ser entregado ao solicitante. (J.A. Fidalgo Santamariña, 1988: 203). Os escritos son usados como protección da estancia familiar e dependencias anexas, contra todo tipo de males e infortunios que pudiesen producir desequilibrios de diferente índole.

As persoas que compran os escritos teñen que darlle ao que mantén a tradición, e ao mesmo tempo encargado de vendelos, os seguintes datos:

1. Nome e apelidos do destinatario do escrito.
2. O obxecto de protección, que pode referirse a persoas, cousas, animais da unidade familiar, ou ben a todo en xeral.

Os escritos entréganse dobrados polo vendedor e, logo, o depositario colócaos do mesmo xeito, ben cravados ou pegados na parte superior dunha viga, parede ou porta das distintas dependencias da estancia familiar.

Por outra banda, estes escritos constan, como xa indiquei, dun dobre texto.

TEXTO EN CASTELÁN E LATÍN

É o texto impreso pola imprenta. Na parte superior hai unha cruz, figurando ó seu redor a fórmula do exorcismo, iniciada co habitual «*Christus vivit, Christus regnat, Christus imperat*». Nesta primeira fórmula ordénase aos demóns para que abandonen a criatura na que están introducidos, así como todo lugar e casa na que estivesen, e nos que estes

I.N.R.I.

Cru|cem

Ecce

V. R. S.

C. S. S. M. + N. D. S. M. D.

N. S. M. V. S. M. Q. L. I. V. B.

Momin

Eugiti par-
CHRISTUS † vivit. Cristus † reg-
omni malo, te Dei Creaturam, defen-
virtute istorum Sanctorum Dei nomi-
baath, Agios o Theos, Ischiros,
Tetragrammatos, vos constringimos
omni loco et domo; ubi haec Nomina
possitis ullo modo nocere ei Ite, male-
a Deo vobis assignata. Imperat vobis
Filius, imperat vobis Deus. † Spiritus
ssima † Trinitas

RADIX DAVID ALLELUYA

VICT LEO DE TRIBU JUDA

tes aversae
nat. Christus † imperai, Christus ab
dat Amén Maledicte Dae mones in
nun Messias Emmanuel Soter Sa-
Athanas, Iehovach, Adonai et-
et separamos a creatura ista et ab
scripta fuerin: et ligamun vos, ut non
dicti, insiagnum ignis siva ad loca
Deus † Pater imperat vobis Deus
Sanctus † imperat † vobis Sancti,
Unus Deus. Amén

OREMUS

Accipiat Domine Deus nester. bene † dictenen tuam creatura tua ista qua et corpere
salvetur et mente: congrumque tibi exhibeat servitutem, atque tua semper propiaciones be-
neficia inveniat. Per Christum Dominum Nostrum Amen.

en rese hacienda y ty familia

Qui † Verbum caro factum est, et habitavit in nplis, narens ex Maria Virgine, pet
inffabilim peitatem et misericordiam suam piisiman et per intercesionem Betae Mariae
Virginis Sanctorum que omnium, et maxime Apostolorum et Evangelistarum; ipsum
quaeceso ut dignetur te creaturam ejus liberare, et illaesam conservare ab omni
infestatione satanae et ministrorum ejus Qui cum Padre, et Spiritu Sancto vivit et regnat
in saecula saeculorum. Amen. Fiat. Fiat.

to te da nuestro tue is/a amen

EXPLICACION DE LAS LETRAS DE LA CRUZ

Vade Rétro Santana Nunquan Suadeas Mihi Vana, Sunt Māla Quéae Libas; ipsum
Venenum Bibas Crux Sancta Sit Mihi Lux. Non Draca Si Mihi Dux.

Con la aprobación Eclesiástica

Advertencias - Al conceder el Excmo. y Rvdmo. Sr. Arzobispo de Santiago autori-
zación para la circulación de estos ESCRITOS por decreto de 11 de Junio de 1894 se ha
digiando disponer lo siguiente:

“Tenga presente los fieles que el llevar con reverencia esta CRUZ y jaculatoria es un
acto de devoción, pero el atribuirles un efecto infalible, o usar de ellas para malos fines,
es un acto de suspensión y por lo mismo un pecado” Son de ningun efecto, sin la com-
petente bendición.

Escrito de Cotá do ano 2007.

santísimos nomes foran escritos, intimidándoos para que non pudiesen causar dano ao poseedor desta oración.

A cruz latina amosa unhas siglas no seu interior e que siñifican o seguinte:

No brazo vertical: *V.R.S. (Vade Retro Satana)*. Afástate Satanás. *N.S.M.V. (Numquam Suadeas Mihi Vana)*. Endexamais me aconselles cousas vans. *S.M.Q.L. (Sunt Mala Quae Libas)*. As libacións que fas son malas. *I. V. B. (Ipsum Venenum Bibas)*. Ogallá bebas do mesmo veneno.

No brazo horizontal *C.S.S.M.L. (Cruz Sancta Sit Mihi Lux)*. A cruz santa e luz para min. *N.D.S.M.D. (Non Draca Sit Mihi Dux)*. Non sexa o meu guía o dragón.

Tamén mostra unhas siglas no seu exterior e que teñen o seguinte significado:

Na parte superior: *Ecce Crucem Domini*. Aquí está a cruz do Señor.

Na parte inferior: *RADIX DAVID ALLELUYA*. A linaxe de David, aleluia. *VICIT LEO DE TRIBU JUDA*. Venceu o león da tribo de Xudá.

Polo tanto, as siglas que aparecen no brazo vertical son invocacións para que Satanás se retire e para que non persuadea á persoa a facer o mal e que sexa Satanás o que tome o seu propio veneno. Nas siglas do brazo horizontal, pídese que a cruz santa sexa para a persoa que ten o escrito, e que o dragón (Satanás) non sexa quen lle guíe.

Pola parte exterior da cruz hai baixo a inscrición *INRI* as seguintes frases: Aquí está a cruz do Señor. A Raiz é David. Aleluia. Venceu o león da tribo de Xudá. Logo, invócase á Virxe, aos santos e aos apóstolos para que liberen á persoa e a conserven ilesa de toda influencia satánica..

Como remate, hai una serie de advertencias escritas en castelán para o correcto uso dos escritos.

Loizola, Fermín

"MUTILLAS" do uso utilizados por los pastores de la zona de Alzavía y Alzironi, para proteger a su rebaño de maleficios. Se sacaban en el antiguo convento de San Bernardo de Baria (Araba -1967)

Escrito do País Vasco.

TEXTO EN CASTELÁN

Trátase do texto escrito pola persoa encargada de vendelos. O texto amosa os seguintes elementos en canto a súa estrutura:

1º. Námboles dous lados da parte superior e inferior aparece debuxada unha cruz pequena para darlle un carácter sacro.

2º. Na parte superior e námboles dous lados da cruz aparecía o nome do destinatario. No intre actual non se fai alusión a ningún nome.

3º. Na parte central e media, o obxecto de protección: *«y tus ganados y tu casa en reses, hacienda y tu familia»*.

4º. Na parte inferior, o remate do ensalmo: *«tota da muestra tua es./Amén*.

No reverso aparecía a data na que foi concedido o escrito. Pola contra, na actualidade, non é costume poñela³⁴.

Estes fragmentos preséntanse dobrados por parte de quen os vende, para que non se poida ver o seu contido interno. Únicamente pódese apreciar o seu contido externo, no que se mostra a data de concesión do escrito que é válido para un ano.

Así mesmo, é mester ter fe neles para acadar un efecto positivo. Ademais convén non romper «o tabú» do escrito, coñecendo o seu contido, xa que nese caso a eficacia podría ser nula.

Finalmente, estes escritos seguen aínda usándose preferentemente nos concellos coruñeses³⁵ e lucenses³⁶ máis próximos ao de Friol, de onde é orixinario o escrito.

3. OBXECTOS LIGADOS CO SAGRADO

3.1. A GRAVATA DO SANTO ESTEVO (VILAPEDRE, VILALBA)

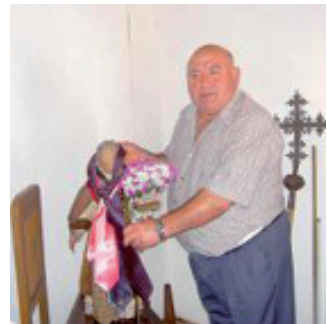
No santuario do San Estevo (Vilapedre) (Vilalba), lévase a cabo o ritual de colocar unha gravata na gorxa do Santo. Segundo a tradición hai varios motivos para impoñer este obxecto:

1º. Antano, os mozos da parroquia, cando ían á guerra civil, poñíanlle ao santo unha gravata sen nó. Ó volver, facíanlle o nó e deixabanllo posto.

2º. Cando se perdía un animal, colocábanlle unha gravata cun nó ao santo. Se o animal non aparecía, entón acudíase de novo á capela e anoábase un pouco máis, e así sucesivamente.

3º. Segundo Josefa Orosa, veciña da parroquia, os homes ofrecían este don ao santo coa finalidade de casar no ano que ía pasar ata a próxima romaría.

Pola contra, María Roca, dínos que esta prenda poñíanlla ao santo aquelas mozas que querían casar denantes da próxima romaría (Diario «O Progreso de Lugo», 9-10-05).

*A Gravata do San Estevo
(Vilapedre, Vilalba).*

3.2. OS GUIZOS DE CADOALLA

Na freguesía de Cadoalla (Becerreá), onde se venera ao Eccehomo, algúns devotos de diferentes comunidades do contorno levan da porta de entrada do recinto sagrado «uns guizos» para as súas casas como profilaxe da facenda.

A auga, as gravatas, os guizos da porta, as espadanas, a fraga, os ramallos de teixo e a terra son elementos ligados aos respectivos santuarios e polo tanto están sacralizados. Por iso os devotos utilízanos como símbolos protectores das facendas contra todo aquilo, que puidese orixinar alteracións nas mesmas.

3.3. OS EX-VOTOS DE CERA

Naqueles santuarios onde había unha presenza física de animais, esta foi substituída actualmente, agás algunha excepción xa vista, por ex-votos de cera. Estes, no caso que nos ocupa, son obxectos artesanais, que simbolizan a algúns corpos de animais: cabras, ovelas, porcos, vacas e xatos, que os devotos levan aos santuarios en testemuña do seu agradecemento pola influencia positiva e benéfica, exercida polos seres sagrados na cura dunha doenza animal ou para solicitar a súa protección no decurso da vida.

Devotos levando exvotos de cera arredor do santuario.

Na antigüidade xa se empregaban estes exvotos, aínda que eran de materiais diferentes. Así, no museo de Pontevedra hai unha sertie de terracotas procedentes do santuario itálico de Calvi, situado na Campania, onde se ofreceron moitos exvotos aos deuses itálicos ao longo de varios séculos. Hai que distinguir varias cabezas de homes e mulleres, así como algúns animais, como cochos e vacas. As máis destas terracotas, construídas con molde, estiveron policromadas, sendo interesante comprobar a súa semellanza cos exvotos de cera.

Na actualidade estas figuras de cera fannas cereiros, que por medio de moldes reproducen diversos corpos de animais: cochos, ovellas, xatos e vacas, así como o corpo humano ou mesmo diversas partes súas. Estes artesáns, que no intre actual empregan parafina e non cera de abellas seguen traballando coa mesma finalidade e elaborando algo funcional que o pobo segue pedindo e consumindo³⁷.

Por outra banda, estes exvotos de cera aínda se seguen empregando como ofrenda nun bo número de santuarios da provincia, logo de que as diferentes entidades sacras atendesen os rogos daqueles devotos, que ofreceron aos seus animais por algunha doenza. A abundancia de cochos e vacas estanos reflectindo a importancia destes animais na economía rural galega polo que é mester facer alusión, entre outros aspectos, a evolución que se leva a cabo na vaca ligada coa súa cambiante funcionalidade na vida cotiá³⁸.

Na actualidade este tipo de ofrenda séguese realizando na provincia lucense do seguinte xeito:

1º. A través da venda directa levada a cabo no interior do santuario. É o modelo máis usual, xa que se utiliza en moitos santuarios, que teñen aínda este tipo de ofrenda. É o caso dos santuarios do San Bernabé en Martín (Baleira) e Castrillón (O Corgo); do San Pedro Fiz en Vilarmide (A Pontenova); do Eccehomo en Arcos (Outeiro de Rei); do San Adriano en Goiriz (Vilalba); do San Xíán en Baltar (A Pastoriza); do San Estevo en Vilapedre (Vilalba), do Santo Anxo de Anseán (O Corgo), do San Bernabé de Castrillón (O Corgo); de Martín (Baleira); de Meilán (Riotorto) etc.

2º. Por medio dos postos ambulantes de cera, situados a carón do recinto sagrado.

Actualmente este modelo é pouco usado. Só puidemos apreciálo nos santuarios da Nosa Señora do Faro en Requeixo (Chantada), da Virxe dos Milagres (Saavedra) (Begonte), da Virxe dos Desamparados nos Vilares (Guitiriz), do San Alberte en San Breixo (Guitiriz), do San Bento en Carballo (Friol).

Exvotos de cera representando a diversos animais (O Cadramón, O Valadouro).

3º. A través do santuario e dos postos ambulantes de cera. Teóricamente é o modelo máis competitivo, xa que os devotos que acoden por primeira vez adoitan mercar nos postos, mais aqueles que xa viñeron outras veces fano no interior do santuario, onde soen ser máis baratos. Isto podémolo apreciar aínda nos santuarios do San Bento en Carballo (Friol), do San Cosme en Galgao (Guitiriz), do San Antón da Rigueira (Xove) etc.

Os devotos, logo de mercar esta ofrenda teñen por costume realizar o ritual de circunvalación ao redor do santuario e oír unha misa no mesmo recinto. Ao rematar o oficio relixioso, adoitan participar na procesión, que normalmente percorre o perímetro do santuario.

Esta ofrenda queda no interior do recinto sagrado, logo de que os romeiros cumprisen as promesas polas que estaban encomendados. No santuario do Eccehomo de Cadoalla (Becerreá), aínda que deixou de usarse este tipo de ofrenda, sen embargo bastantes devotos seguen pagando unha cantidade estipulada polo párroco da freguesía por ofrecerse por unha vaca, cocho etc.

IV. A OFRENDA EN ESPECIE

Esta ofrenda lévase a cabo preferentemente naqueles santuarios aos que acoden devotos ofrecidos por doenzas de animais. Principalmente consiste en queixos, cereais e algúns produtos do cocho, como poden ser unllas, linguas, cachuchas ou lacóns. No interior do santuario do San Adriano de Goiriz (Vilalba) hai un sartego, onde algúns romeiros seguen depositando nun buraco, que dá á parte exterior do recinto sagrado, as crinas dos cabalos; algúns devotos adoitan coller algunha crina do cabalo e levala para as súas casas cunha finalidade profiláctica. Este tipo de ofrenda séguena levando ademais algúns devotos nos santuarios do San Cosme en Galgao (Abadín), do San Alberte en San Breixo (Guitiriz) e do San Antón na Xestosa (Muras).

Devota deixando a crina do cabalo no sartego (Goiriz, Vilalba).

A ofrenda en especie é poxada por un sancristán ou fregués da parroquia na que se atopa o santuario. Este pon un prezo de saída ao produto que se vai a poxar; a partir do cal as distintas persoas, que participan na poxa, van ofrecendo diferentes cantidades polo produto, ata que ninguén ofrece máis, obtendo o produto a persoa que fixo a derradeira oferta. Este proceso vaise continuar con tódolos demais produtos que se sacan «a poxa». Este ritual celébrase normalmente ao rematar os oficios relixiosos da mañá, sen embargo nalgúns santuarios lévase a cabo noutros intres:

1º. A poxa realízase dúas ou tres veces pola mañá a medida que hai produtos para facela. Isto sucede no santuario de Sambreixo (Palas de Rei), onde os devotos ofrecen queixos dabondo o segundo ou terceiro domingo de setembro, festividade da Nosa Señora do Leite, tamén coñecida como a Nosa Señora da Nai de Deus do Leite. A crenza popular menciona que a Virxe do leite é avogosa das mulleres, que van parir e tamén dos animais do leite. Polo tanto, é habitual que lle ofrezan queixos³⁹.

2º. A poxa lévase a cabo o domingo seguinte, logo da misa parroquial. Isto acontece no santuario do San Bento de Carballo (Friol), onde os devotos aínda levan ofrenda en especie o mesmo día da poxa. No ano 1998, poxáronse neste santuario, os seguintes produtos: 4 cachuchas, 2 lacóns, 45 lingoas, 18 queixos e 40 unllas, varias espigas de millo, algo de manteiga, e algunhas ducias de ovos⁴⁰. Nestes últimos anos, a ofrenda en especie foi diminuindo ata a metade aproximadamente, sendo substituída por esmola en metálico, misas, velóns etc.

Ás poxas acode un bo número de persoas, que amosan interese por mercar algúns produtos, que tiveron relación coa imaxe sagrada do santuario, xa que o seu contacto converteunos en reliquias⁴¹.

*Ritual da poxa (Meilán,
Riotorto).*

Por outra banda, nalgúns santuarios, dedicados tanto ao San Antón Abade como ao de Padua, bastantes devotos levan de ofrenda produtos derivados do cocho, queixos, cereais e, ás veces, as crinas dos cabalos. Esta ofrenda en especie, que é poxada, ten un sentido específico, xa que estes santos están considerados a nivel popular como dos máis protectores da cabana animal.

Na actualidade aínda podemos apreciar que a vida económica do campesiño depende en boa parte do azar. Esta inseguridade, esta dependencia de factores externos non controlables (treboadas, xeadas, doenzas do gando...), motiva que busque a axuda de poderes sobrenaturais. Daquela, a relixiosidade baséase en boa medida nun mutuo intercambio de favores materiais: boas colleitas, saúde, etc. a cambio dunha serie de ofrendas, que poden ser realizadas no momento en que se leva a cabo a petición ou logo de que foi concedida.

Como remate ao presente traballo, convén ter presente que as manifestacións da relixiosidade popular foron decrecendo polo impacto da nova eclesiología, xurdida do Vaticano II, e polo cambio social, que foi alterando a consistencia das comunidades locais portadoras de tradicións e formas de expresión relixiosa colectiva. De tódolos xeitos e malia destes cambios compre dicir que a espiritualidade baseada nun Deus abstracto, que non podemos visualizar nin tocar, posibilita un rexeite e un distanciamento para moitos devotos. Polo tanto é mester volver a unha comunicación co transcendente mediante actos e actitudes concretas, públicamente recoñecibles e privadamente gratificantes⁴².

NOTAS

¹ A mediados do mes de maio do ano 2007, a Corporación Municipal de Ortigueira (A Coruña) inaugurou unha escultura de bronce adicada ao «porco do S. Antón» para conmemorar esta tradición antiga. Este ritual lévase a cabo tamén nalgúns localidades de Castela como a Alberca (Salamanca).

² ALONSO PONGA, José Luís.: «Manifestaciones populares en torno a San Antón en algunas zonas de Castilla y León», en Rev. de Folklore, Caja España, t. 01ª, rev. nº 2, 1981, páx.5.

³ RISCO, Vicente.: «Etnografía. Cultura Espiritual», en Historia de Galicia dirixida por Ramón Otero Pedrayo. T. I. Ed. Akal. Madrid. 1979,

⁴ Nas vilas de Paradela e Sarria, O San Cidre sae en procesión nun carro tirado por dous bois ou vacas e, guiado por un labrador do lugar. Vai acompañado por outros carros de vacas e xinetes.

⁵ CACHEDA VIGIDE, Eduardo.: La Religiosidad Popular en Galicia. El Municipio de Arzúa (A Coruña) : Santiago de Compostela, 1991,páx. 289.

⁶ CHRISTIAN, W.A.: «De los Santos a María. Panorama de las devociones a santuarios españoles desde el principio de la E. Media hasta nuestros días», en Temas de Antropología, obra dirixida por Carmelo Lisón Tolosana. Akal, Madrid, 1976, páx. 86

⁷ GONDAR PORTASANY, M.: Crítica da razón galega, Vigo: A Nosa Terra, 1993, páx. 153.

⁸ CEBRIÁN FRANCO, Juan José.: Santuarios de Galicia (Diócesis de Santiago), Santiago: 1982, páx. 136.

⁹ Simplemente fago mención dunha serie de santuarios lucenses que teñen como función básica a prevención e sandación do gando ovino, porcino e vacún preferentemente.

¹⁰ VÁZQUEZ VARELA, José Manuel.: Introducción á Antropoloxía da veterinaria popular en Galicia. Ourense: Deputación Provincial, 2003, páx. 113.

¹¹ SOLANS, J.: Manual litúrgico. Barcelona: 1897, páxs. 307-308.

¹² Tradución ao galego realizada por Xosé Antón Pombo Mosquera.

- ¹³ RUIZ CASTRO, Xaime. «Historia de Ferreiros de Balboa (1643-2003). 360 anos da vida dun pobo», en [www.terra.es / personal3 / frpablos/historia_galego.pdf](http://www.terra.es/personal3/frpablos/historia_galego.pdf).
- ¹⁴ O 27 de Setembro do ano 2004 bendicíronse a unha da tarde unhas cincoenta reses (10 vacas, 35 cabalos e 5 cabras).
- ¹⁵ VÁZQUEZ VARELA, José Manuel.: *Introdución á Antropoloxía da veterinaria popular en Galicia*. Ourense: Deputación Provincial, 2003, páxs. 119-120.
- ¹⁶ Traballo de campo do autor.
- ¹⁷ SOLLA CALROS.: «Amuletos, talismáns e pedras da fartura. Obxectos de poder da Galiza tradicional, en *Actas da VII Xornada de Literatura de Tradición Oral. Amuletos e reliquias. Usos e crenzas*. Aelg (Asociación de Escritores en Lingua Galega), Vigo, 2014, páx. 75.
- ¹⁸ BLANCO PRADO, José Manuel.: *Religiosidad popular en el municipio de Begonte*. Lugo: Diputación provincial, 1991, páx.
- ¹⁹ BLANCO PRADO, José Manuel.: *Ob. cit.*, Lugo: Diputación provincial, 1991, páx.
- ²⁰ TABOADA CHIVITE, Xesús.: *Ob. cit.*, 1972, páx. 65.
- ²¹ LISÓN TOLOSANA, Carmelo.: *Antropología cultural de Galicia*. Madrid: Ed. S. XXI, 1971, páx. 153.
- ²² MANDIANES CASTRO, M.: *Antropología dunha parroquia galega*. Loureses. Vigo: Galaxia, 1984, páx. 84.
- ²³ BLANCO PRADO, José Manuel.: *Ob. cit.*, Lugo: Diputación provincial, 1991, páx. 105.
- ²⁴ VÁZQUEZ VARELA, José Manuel.: *Introdución á Antropoloxía da veterinaria popular en Galicia*. Ourense: Deputación Provincial, 2003, páx. 131.
- ²⁵ BLANCO PRADO, José Manuel.: *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*. Lugo: Deputación Provincial, 1996, páx. 142.
- ²⁶ CEBRIÁN FRANCO, Juan José.: *Santuarios de Galicia (Diócesis de Santiago)*, Santiago: 1982, páx. 82.
- ²⁷ Palabra «Espadaña». *G Enciclopedia Galega*. T. 10, páx. 193.
- ²⁸ RISCO, Vicente.: «Etnografía. Cultura Espiritual», en *Historia de Galicia dirixida por Ramón Otero Pedrayo*. T. I. Ed. Akal. Madrid. 1979, páx. 666.
- ²⁹ FERNÁNDEZ DE ROTA, J. A.: *Antropología de un viejo paisaje gallego*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas. Ed. Siglo XXI, 1984, páxs. 143-144.
- ³⁰ ELIADE, Mircea.: *Tratado de Historia de las Religiones*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1954.
- ³¹ PAZ LÓPEZ, Gonzalo.: *Portomarín. Monografía geográfica de una villa medieval*. Premio Menéndez y Pelayo, 1953, Zaragoza, 1961, páxs. 147-148-
- ³² ÁLVAREZ GASTÓN, Rosendo.: *La Religión del pueblo*. Madrid: B.A.C. 1976, páx. 24.
- ³³ VÁZQUEZ VARELA, J.M. Palabra «Escritos». *Gran Enciclopedia Galega*. T. 10, páx. 107.
- ³⁴ Escrito de Cotá mercado do ano 2007.
- ³⁵ Aranga, Sobrados dos Monxes, Teixeira, Toques...
- ³⁶ Begonte, Guitiriz, Lugo...
- ³⁷ FUENTES ALENDE, X.: «Testimonios de la cultura material en los exvotos pintados de Galicia», en *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra. IV Congreso de Antropología Aplicada*. Pamplona. Año XXXI, nº 73, 1999, páxs. 431.
- ³⁸ GONZÁLEZ REBOREDO, X.M.: «Ofrendas, exvotos y recuerdos en Galicia», en *La Religiosidad Popular y Almería. Actas de las IV Jornadas*. Vol. II. Instituto de Estudios Almerienses. Diputación de Almería, 2005, páx. 793.
- ³⁹ BLANCO PRADO, José Manuel.: *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*. Lugo: Deputación Provincial, 1996, páx. 129.
- ⁴⁰ Traballo de campo do autor.
- ⁴¹ MARIÑO FERRO, Xosé Ramón.: *Las Romerías / Peregrinaciones y sus Símbolos*. Vigo: Ed. Xerais, 1987, páx. 277.
- ⁴² GONZÁLEZ REBOREDO, X.M.: *Guía de Festas Populares de Galicia*, Vigo: Galaxia, 1997, páx. 136.

BIBLIOGRAFÍA

- ALONSO PONGA, José Luís (1981): «Manifestaciones populares en torno a San Antón en algunas zonas de Castilla y León». *Rev. de Folklore*, Caja España, Fundación Joaquín Díaz, t. 01ª, rev. nº 2.
- ALONSO ROMERO, F.: «As romarías de Galicia». En *Galicia. Antropoloxía*. Coord: X.M. González Reboledo. Hércules de Ediciones. A Coruña. T. XXVII, páxs. 376 y ss.
- ÁLVAREZ GASTÓN, Rosendo (1976): *La Religión del pueblo*. B.A.C., Madrid:
- ARRIBAS ARIAS, Fernando; BLANCO PRADO, José Manuel; e SAAVEDRA PÉREZ, Mario (2007): *Catálogo de Cruceiros da Terra Chá. Cruceiros, Cristos, Cruces e Esmoleiros de Abadín*. Ed. do Castro, Sada (A Coruña).

- BLANCO PRADO, José Manuel (1991): *Religiosidad popular en el municipio de Begonte*. Diputación provincial, Lugo.
- (1996): *Exvotos e Rituals nos Santuarios Lucenses*. Deputación Provincial, Lugo.
- (2002): «As promesas por animais nos santuarios da provincia de Lugo e noutros recintos sagrados». En *Pontenova. Revista de novos investigadores*. Nº 7. Deputación Provincial de Pontevedra, páxs. 57-62.
- CACHEDA VIGIDE, Eduardo (1991): *La Religiosidad Popular en Galicia. El Municipio de Arzúa (A Coruña)*. Santiago de Compostela.
- CEBRIÁN FRANCO, Juan José (1982): *Santuarios de Galicia (Diócesis de Santiago)*. Santiago.
- (1989): *Guía para visitar los santuarios marianos de Galicia*. Ediciones Encuentro, Madrid.
- CHRISTIAN, W.A. (1976): «De los Santos a María. Panorama de las devociones a santuarios españoles desde el principio de la E. Media hasta nuestros días, en *Temas de Antropología*, obra dirigida por Carmelo Lisón Tolosana. Madrid, Akal.
- (1978): *Religiosidad popular. Estudio antropológico de un valle español*. Tecnos, Madrid.
- DURKHEIM, E. (1992): *Las formas elementales de la vida religiosa*. Akal, Madrid.
- ELIADE, Mircea (1954): *Tratado de Historia de las Religiones*. Instituto de Estudios Políticos, Madrid.
- FERNÁNDEZ DE ROTA, J. A. (1984): *Antropología de un viejo paisaje gallego*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Ed. Siglo XXI, Madrid.
- FIDALGO SANTAMARIÑA, Fidalgo (1988): «Antropología de una parroquia rural». Orense: *Cuadernos do Laboratorio Ourensán de Antropoloxía Social*. Serie Galicia Campesina I. Caja Rural de Orense.
- FRAGUAS, A. (1988): *Romerías e santuarios*. Galaxia, Vigo.
- FUENTES ALENDE, X. (1996): «Exvotos de cera. Tecnoloxía e funcionalidade». En *Tecnoloxía tradicional. Dimensión patrimonial. Valoración antropolóxica*. Actas do Simposio Internacional in memoriam Xaquín Lorenzo. Coords: A. Fraguas / X.A. Fidalgo Santamariña. Consello da Cultura Galega, Santiago, páxs. 227 y succs.
- FUENTES ALENDE, X. (1999): «Testimonios de la cultura material en los exvotos pintados de Galicia», en *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra*. IV Congreso de Antropología Aplicada. Pamplona. Año XXXI, nº 73, páxs. 431 y ss.
- GONDAR PORTASANY, M. (1993): *Crítica da razón galega*. A Nosa Terra, Vigo.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X.M.: *Guía de Festas Populares de Galicia*, Vigo: Galaxia, 1997.
- (2005): «Ofrendas, exvotos y recuerdos en Galicia». En *La Religiosidad Popular y Almería*. Actas de las IV Jornadas. Vol. II. Instituto de Estudios Almerienses. Diputación de Almería.
- (2006): «Pastoreo y celebraciones ganaderas en una sociedad rural». En *La Ganadería, tesoro de Galicia*. Museo do Pobo Galego, Santiago de Compostela.
- LISÓN TOLOSANA, Carmelo (1971): *Antropología cultural de Galicia*. Ed. S. XXI, Madrid.
- (1974): *Perfiles simbólicos-morales de la cultura gallega*. Akal, Madrid.
- MANDIANES CASTRO, M. (1984): *Antropología dunha parroquia galega. Loureses*. Galaxia, Vigo.
- MARIÑO FERRO, Xosé Ramón (1987): *Las Romerías / Peregrinaciones y sus Simbolos*. Ed. Xerais, Vigo.
- (2000): *Antropoloxía de Galicia*. Ed. Xerais, Vigo.
- PAZ LÓPEZ, Gonzalo (1961): *Portomarín. Monografía geográfica de una villa medieval*. Premio Menéndez y Pelayo, 1953, Zaragoza.
- RISCO, Vicente (1979): «Etnografía. Cultura Espiritual». En *Historia de Galicia, dirixida por Ramón Otero Pedrayo*. T. I. Ed. Akal. Madrid.
- RUIZ CASTRO, Xaime: «Historia de Ferreiros de Balboa (1643-2003). 360 anos da vida dun pobo». En: www.terra.es/personal3/frpablos/historia_galego.pdf.
- SOLLA CALROS (2014): «Amuletos, talismáns e pedras da fartura. Obxectos de poder da Galiza tradicional En: *Actas da VII Xornada de Literatura de Tradición Oral. Amuletos e reliquias. Usos e crenzas*. Aelg (Asociación de Escritores en Lingua Galega), Vigo.
- TABOADA CHIVITE, Xesús (1972): *Etnografía Galega. Cultura Espiritual*. Ed. Galaxia, Vigo.
- VÁZQUEZ VARELA, J.M. (1974): Palabra «Escritos» en *Gran Enciclopedia Gallega*. T. 10. Santiago, páx. 107.
- (1991): «Aproximación a un proyecto de antropología aplicada a la veterinaria en Galicia». En V Xornadas de Estudio, en *A Sanidade Animal en Galicia. Cadernos da Area de Ciencias agrarias*. 11. Publicacións do Seminario de Estudos Galegos. Santiago de Compostela.
- (2003): *Introdución á Antropoloxía da veterinaria popular en Galicia*. Deputación Provincial, Ourense.
- (2006): «La Veterinaria Popular en Galicia». En: *La Ganadería, tesoro de Galicia*. Museo do Pobo Galego, Santiago de Compostela.